

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

10.33124/hsuf.2020.12.05

Єгор Врадій

**«ЗНАЙ, ЩО ТИ СИН ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ»:
ЄВРЕЙСЬКА СЛУЖБА ПОРЯДКУ ТА ЇЇ ОБРАЗИ
В КНИЗІ PERSON K. POLICJANCI WIZERUNEK
ŻYDOWSKIEJ SŁUŻBY PORZĄDKOWEJ W
GETCIE WARSZAWSKIM. ŻYDOWSKI INSTYTUT
HISTORYCZNY IM. EMANUELA RINGELBLUMA.
WARSZAWA, 2018. 294 S.**

*Знай, що ти син єврейського народу, що ти так само єврей, як твої
браття, що в наших жилах шумить одна братня кров¹*

«Були адвокатами, інженерами, молодими випускниками єшиботів, синами підприємців зі зв'язками. Походили з Варшави і підваршавських місцевостей, багато приїхали з Лодзі...»². Так починається книга Катажини Персон³, присвячена одному з найменш представлених в історіографії Голокосту аспекту історії нацистського геноциду — історії «Єврейської служби порядку» (ЄСП)⁴. В об'єктиві дослідниці — формування та функціонування підрозділів служби порядку Варшавського гетто — найбільшого на території окупованої Європи.

У вступі авторка декларує прагнення представити ЄСП ab ovo: від моменту та мотивів її появи до фактичної ліквідації. Втім, не йдеться про створення чергової подієвої хроніки, наповненої переліком дат та прізвищ. К. Персон взялася до вирішення значно амбітнішого завдання — показати багатоманітність образів ЄСП. Образів,

¹ Цитата зі статті Хаїма Шторха «Службовий обов'язок» у провідному виданні Варшавського гетто «Єврейській газеті» (Chaim Storch, «Obowiązek służbowy (na tle "Dziesięciorga przykazań")», *Gazeta żydowska*, 01 квітня, 1942). Цит. за: Katarzyna Person, *Policjanci Wizerunek Żydowskiej Służby Porządkowej w Getcie warszawskim* (Warszawa: ŻIH im. E. Ringelbluma, 2018), 129.

² Person, *Policjanci Wizerunek*, 7.

³ Д-р Катажина Персон — історикиня, працює в Єврейському історичному інституті ім. Е. Рінгельблюма. Авторка книг: «Assimilated Jews in Warsaw Ghetto, 1940–1943» (2014), «Dipisi. Żydzi z Polski w obozach DP w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec» (2019), редакторка 5-томного видання «Archiwum Ringelbluma» та численних публікацій з історії Голокосту.

⁴ Єврейська служба порядку (нім. *Jüdischer Ordnungsdienst*, пол. *Żydowska Służba Porządkowa*) — офіційна назва формування. Також поширеним було означення «єврейська поліція», хоча фактично формування не мало повноважень класичної поліції. У рецензії застосовуємо скорочений варіант офіційної назви формації — ЄСП, а також «єврейська поліція».

конструйованих самими службовцями, іншими мешканцями гетто, представниками польської поліції, нацистської адміністрації та десятиліттями повоєнних спроб істориків, громадських і політичних діячів, дати трактування природі й, головне — значенню ЄСП у механізмі нацистського геноциду. Дослідниця прагне відповіді на ключове запитання: ким були ті люди в однакових пальтах та кашкетах⁵ — вимушеними жертвами нацистського плану тотального вбивства чи суб'єктами технології геноциду?

На відміну від своїх історіографічних попередників⁶, Катажина Персон прагне відійти від стратегії своєрідного уникнення, започаткованої в повоєнний період, та, як наслідок, консервації історії ЄСП. Остання традиційно подавалася як виклад кількох незмінних канонічних тез: по-перше, поява ЄСП стала наслідком прямої вимоги нацистської окупаційної адміністрації до іншого органу єврейського квазісамоврядування — юденрату⁷; по-друге, ЄСП була тісно пов'язана з рухом Опору, а її службовці згодом складали ядро низки повстань у гетто чи концентраційних таборах; по-третє, хоча порівняно з діяльністю юденратів, дії ЄСП мали негативний і деморалізуючий для єврейської більшості ефект, проте не були колаборацією у класичному розумінні цього поняття⁸.

Утім, цей узагальнений і схематичний підхід не дає жодної відповіді на запитання: ким були службовці ЄСП? Якими були мотиви їхньої рекрутації до служби в різні періоди окупації? Що впливало на специфіку виконання службових обов'язків та які конкретні завдання

⁵ У письмових джерелах переважно — «шапках» (пол. *chapka*). Натомість на абсолютній більшості фото як головний убір функціонера ЄСП використаний традиційний кашкет.

⁶ Див., наприклад, текст: Aharon Weiss, «The Relations Between the Judenrat and the Jewish Police», дата звернення 24 березня, 2021, https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203224.pdf; Havi Ben-Sasson, «Ghetto Police», дата звернення 24 березня, 2021, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ghetos/Ghetto_Police; та ін.

⁷ Юденрат (нім. *Judenrat* — Єврейська рада) — назва виконавчих органів єврейських общин, створених за наказом нацистів на території окупованої Європи. На юденрати покладалась відповідальність за виконання наказів нацистів щодо залучення населення до примусових робіт, збирання податків та ін. Водночас вони виступали як установи в організації та регулюванні різноманітних аспектів життя євреїв у гетто, опікуючись проблемою продовольчого та житлового забезпечення, охорони здоров'я, освіти тощо. Дослідники цього аспекту Голокосту виокремлюють кілька моделей поведінки очільників юденратів: За даними професора Ісаї Трунка, майже 90% їх членів загинули під час Голокосту (див.: Isaiah Trunk, *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi Occupation* (University of Nebraska Press, 1996)).

⁸ Іноді термін «колабораціонізм» щодо ЄСП та діяльності юденратів можна зустріти в академічній літературі. Проте завжди підкреслено його кардинальні відмінності (зокрема, вимушеність), порівняно з іншими прикладами. Див., наприклад: Э. Цур, «Колабораціонізм», у *Холокост: Енциклопедия*, ред. У. Лакер, соред. Ю. Баумель (Москва: РОССПЭН, 2008), 311.

ставилися перед ЄСП юденратом, окупаційною адміністрацією, місцевою поліцією та нацистськими органами? Як змінювався персональний склад, коло обов'язків і повноважень ЄСП у ході тотального знищення та ліквідації гетто на території генерал-губернаторства в 1942–1943 рр.?

Структурно книга К. Персон складається з десяти розділів, текстових та фотододатків. Хронологічно охоплює період із кінця 1939 р. (наказу про обов'язкову трудову повинність євреїв Варшави та створення своєрідної попередниці ЄСП – Служби порядку при т. зв. Батальйоні праці⁹) до часу повоєнних судів над функціонерами єврейської поліції з числа мешканців окупованих територій у 1940-х рр.

Авторка залучила широке коло джерел, зокрема й візуальних (книга містить понад три десятки унікальних фото). Не можна не відмітити, що у своєму науковому пошуку дослідниці вдалося навіть встановити зв'язки з родинами колишніх службовців ЄСП, більшість з яких протягом усього свого життя воліли зберігати мовчання, коли йшлося про цей бік їхнього життєвого досвіду.

Виклад історії ЄСП Варшавського гетто авторка розпочинає з аналізу тла (контексту) появи формації в жовтні 1940 р., а також окреслює її роль у системі інституційних відносин між різними рівнями окупаційної влади та підпорядкованих їй органів польського та єврейського самоврядування. Прикметно, що авторка порівнює ЄСП із статусом польської (т. зв. «гранатової») поліції, яка була структурним підрозділом німецької Поліції порядку¹⁰. Натомість ЄСП створювалась як допоміжна формація, що мала виконувати накази та підпорядковуватися німецькій адміністрації і поліції, польській поліції та, врешті, юденрату. Очевидна першість у підпорядкуванні належала саме німецьким окупаційним органам. Важливо, що ЄСП від початку була позбавлена багатьох звичних для поліції повноважень, які належали до виняткової компетенції німецької чи польської поліції¹¹.

⁹ Батальйон праці (поч. Відділ праці) було створено при юденраті Варшави наприкінці 1939 р. з метою організації робітників для виконання примусової праці згідно з розпорядженнями нацистської окупаційної влади. Служба порядку забезпечувала рекрутацію (у т. ч. примусову) робітників, здійснювала нагляд за виконанням робіт, а також контролювала громадський порядок в адміністративних будівлях юденрату.

¹⁰ Поліція «гранатова» (нім. *Blaue Polizei*) – муніципальна польська поліція, яка утримувалася коштом польських гмін і контролювалася нацистською цивільною адміністрацією та перебувала в підпорядкуванні нацистської поліції порядку. Назва пов'язана з темно-синім кольором (пол. *granatowy*) форми.

¹¹ Наприклад, ЄСП не мала права проводити слідство у кримінальних справах. У випадку виявлення злочину її службовці мали повідомляти представників «гранатової» поліції.

Надзвичайне зацікавлення викликає підрозділ монографії, присвячений соціально-психологічному портрету службовця ЄСП. Авторка уникає спокуси простого узагальнення та застосовує цілком логічну типологізацію, виділяючи окремо соціальні характеристики службовців, які належали до офіцерського, рядового, допоміжного складу (до якого входили секретарі, машиністки та навіть лікарі). Значне місце належить і розлогим нарисам біографій керівництва ЄСП, зокрема її першого очільника – Юзефа Шерінського¹², його заступників.

Проаналізувавши анкетні дані близько двох тисяч осіб, які пройшли відбір до ЄСП восени 1940 та в січні 1941 рр., авторка подає наступний розподіл: найбільшу групу становили колишні службовці державного чи самоврядного апарату (28,7% від загальної кількості), купці та промисловці – 23,2%, представники вільних професій – 16,7%, техніки – 15,2%, ремісники – 10,3%, студенти, учні та особи, які перебували на утриманні батьків – 5,7% тощо. Стійку асоціацію службовця ЄСП з особою з вищою юридичною освітою, К. Персон пояснює тим, що саме колишні правники, зокрема адвокати, обійняли офіцерські посади у формації.

За віковою характеристикою більшість службовців ЄСП належали до одного покоління – народжених у 1900–1919 рр. Більшість службовців становили чоловіки, але також у рядах служби перебували й жінки, які виконували не лише допоміжні функції, але й на рівні з чоловіками були наглядачками у слідчому ізоляторі¹³, проводили обшуки на виходах із гетто та ін.

Авторка також подає надзвичайно цікавий, з нашої точки зору, факт, що частина офіцерського складу ЄСП не володіла єврейською мовою, а це, своєю чергою, значно ускладнювало їхню подальшу роботу та взаємодію з мешканцями гетто. Тож юденрат був змушений організувати спеціальні мовні курси для службовців, а в подальшому знання їдишу стало однією з кваліфікаційних вимог відбору кандидатів. Водночас дослідниці відкидає поширений, передусім в єврейському середовищі, стереотип про те, що більшість в ЄСП

¹² Юзеф Шерінський (пол. *Józef Szeryński* (1893–1943) – у 1920–1939 рр. співробітник польської поліції, один з організаторів польської поліції в Сілезії (після включення її до складу Польщі в 1922 р.), від 26 жовтня 1940 р. до 1 травня 1942 р. – керівник ЄСП. Засуджений підпіллям гетто до смерті за участь у депортаціях євреїв до табору смерті Треблінка (липень–вересень 1942 р.). Покинув життя самогубством у січні 1943 р. під час чергової депортації мешканців гетто.

¹³ Центральний слідчий ізолятор єврейської дільниці (пол. *Areszt Centralny Dzielnicz Żydowski*) – місце утримання мешканців гетто, затриманих за дрібні правопорушення, а також за нелегальний вихід за межі гетто. Функціонував у 1941–1944 рр.

належала євреям-християнам. Понад те, вона наводить дані, коли кандидатури майбутніх службовців були відхилені саме через підозру «вихрещення»¹⁴.

К. Персон показує, яким чином змінювався образ службовця ЄСП в очах пересічного єврея-мешканця гетто залежно від функцій, які покладалися на ЄСП. Особливо негативно на імідж служби в період до початку масових депортацій 1942 р. впливала поява і діяльність у гетто так званої «Тринадцятки» — «Управління по боротьбі з лихварством і спекуляцією». Саме «лісники»¹⁵ викликали найбільшу ненависть гетто, адже не лише широко користувались своїми привілеями (звільнення від обов'язку примусової праці, можливість вільного виходу за межі гетто тощо), а й правом вилучення товарів і майна в осіб, за підозрою в спекуляції і, як наслідок, повсякчасно отримували хабарі. Дослідниця стверджує, що в корупційні схеми були залучені й представники німецької адміністрації, які надавали покровительство окремим службовцям Управління. Не дивно, що саме «Тринадцятка» мала у своєму складі порівняно вищу кількість інформаторів гестапо.

Авторка послідовно доводить прямий зв'язок між погіршенням умов життя в гетто та поширенням корупції в середовищі ЄСП (попри всі намагання керівників юденрату їй запобігти). Вона доходить висновку, що вже на межі 1941–1942 рр. дії ЄСП радше вписувались у своєрідну «моральність вулиці», на якій точилася боротьба за виживання: ті, хто не міг відкупитися або не мав кому поскаржитись, завжди перебували у програтій позиції. Саме в цей час керівництво ЄСП, юденрат змушені видавати численні розпорядження стосовно заборони застосування насильства та методів фізичного впливу з боку службовців.

Від самого створення ЄСП була залучена до забезпечення внутрішнього порядку в таборах примусової праці. На думку керівників юденрату, саме євреї-службовці мали б виступити своєрідним запобіжником перед потенційними знущаннями з боку німців.

Попри це ЄСП сприймалася пересічними мешканцями гетто як частина «свого» єврейського соціуму, на відміну від чужого та ворожого «арійського світу». Тому й особливо гостро вони реагували на будь-які факти прямої та свідомої співпраці з німецькою поліцією. Недарма своєрідним символом початку морального падіння ЄСП в очах мешканців гетто стала участь її службовців у страті 15 в'язнів-євреїв

слідчого ізолятора 15 грудня 1941 р. Проте цей ганебний епізод¹⁶ був лише прологом перед трагедією, що розгорнулася в гетто влітку наступного 1942 р. під час тотальної депортації євреїв Варшави до таборів смерті¹⁷.

Авторка подає розлогий перелік прикладів морального занепаду службовців ЄСП під час депортації та показує, як пам'ять про поставу поліцейських під час так званої «Великої акції» перекреслила та заступила всі інші образи й уявлення про «свою поліцію», які існували до цього. Як характерний приклад, К. Персон наводить цитату Е. Рінгельблюма, який з відвертим розпачем спостерігав за діями ЄСП та безжально таврував єврейську поліцію, що «вчиняла злочини, яких не дозволяла собі поліція польська»¹⁸. При цьому важливо пам'ятати, що Е. Рінгельблюму вдалося врятуватися від депортації саме завдяки допомозі дружини службовця ЄСП.

Про силу ненависті гетто до ЄСП можна судити й із загальної зловтіхи, яка опанувала тих, кому вдалося вижити при звістці про депортацію до Треблінки т. зв. поліцейського будинку — місця перебування родин співробітників ЄСП, які початково уникли долі єврейської більшості.

Поряд з описами глибин людської ницості та падіння К. Персон наводить низку конкретних кардинально протилежних прикладів, коли службовці ЄСП виявляли найвищий ступінь солідарності та, попри очевидну небезпеку для себе та своїх близьких, відмовлялися забезпечувати процес депортацій. Своєрідним символом цієї поведінки став вірш Владислава Шленгеля (*Władysław Szlengel*) «Прощання з шапкою»¹⁹. Унікальність цього твору полягає в тому, що це, можливо, єдина з віднайдених реліквій члена ЄСП, написаних «тут і зараз» під час депортації. Характерно, що стосувалася вона саме акту спротиву нацистській політиці та викривленому розумінню корпоративної солідарності ЄСП на тлі катастрофи варшавських євреїв.

Проте спротив мав і бойовий вимір. Характерно, що своєрідний імпульс йому надав колишній службовець ЄСП та водночас учасник

¹⁶ Варто відзначити, що страта 15 грудня 1941 р. була другою за ліком на території Центрального слідчого ізолятора. Перша відбулася 17 листопада і її жертвами стали 8 ув'язнених (у т.ч. 6 жінок). В обох випадках розстріл здійснювало відділення «гранатової» поліції, а службовці ЄСП були залучені як конвоїри жертв.

¹⁷ «Велика акція» (нім. *Grossaktion Warschau*) — нацистська депортація євреїв-мешканців Варшавського гетто до табору смерті Треблінка. Тривала від 22 липня до 21 вересня 1942 р. Її жертвами стали понад 260 тис. осіб, понад 10 тис. осіб були вбиті під час насильницького переміщення.

¹⁸ Цит. за: Person, *Policjanci Wizerunek*, 207.

¹⁹ Person, *Policjanci Wizerunek*, 208. У назві твору йдеться про формений кашкет службовця ЄСП.

єврейського підпілля Ізраїль Канал (Izrael Kanał)²⁰, який вчинив замах на керівника ЄСП Ю. Шеринського просто в його квартирі. Попри те, що Ю. Шеринський був лише поранений, замах І. Канала став тим метафоричним спусковим гачком, який спровокував низку бойових акцій, спрямованих як проти німців, так і проти ЄСП.

Надзвичайно цікавими є питання, порушені дослідницею в розділах, які стосуються моральної оцінки дій ЄСП (зокрема, застосування її функціонерами насилля) іншими мешканцями гетто, а також типових технік самовиправдання, до яких вдавалися представники Служби.

У загальному уявленні ЄСП була «своєю» порівняно з польською чи німецькою поліцією, проте «чужою», якщо йшлося про інших євреїв Варшави. Намагаючись витлумачити природу появи та залучення євреїв до Служби загальна думка ігнорувала об'єктивні пояснення (нацистське розпорядження та загалом політика, спрямована на дезінтеграцію єврейської єдності, намагання службовців захистити себе і рідних від депортації до таборів примусової праці), вдаючись до універсальних і водночас міфічних інтерпретацій. Зокрема тієї, що більшість службовців походили з асиміляторського середовища (т. зв. «асиміляторська кліка»), представники якої буцімто комплексували зі своєї єврейськості, на відміну від релігійних євреїв, сіоністів чи євреїв-соціалістів. Таким чином, виходило, що «справжні євреї» не несли відповідальності за насилля, спрямоване проти мешканців гетто. Подібній думці сприяла й позиція конспіративної преси в гетто, яка незалежно від ідеологічної спрямованості, негативно ставилася до ЄСП та підкреслювала її «неєврейську», «зрадницьку» природу.

На думку дослідниці, чинниками, які виключали функціонерів ЄСП із загального єврейського середовища були: право на застосування насилля, а також відносно вищий матеріальний статус порівняно з нужденною більшістю гетто: «Деморалізовані в результаті стрімкого збагачення поліцейські відповідно до повідомлень у гетто — передвоєнні спритники, які потрапили в Службу винятково завдяки протекції, найправдоподібніше, гестапо, а також золота молюдь, тобто діти ділків, які збагатили в гетто»²¹.

²⁰ Ізраїль Канал (?–1943) — уродженець Бидгощі. У 1939–1940 рр. перебрався до Варшави. Вступив до лав ЄСП. Ще до війни був учасником сіоністської організації «Аківа». Уже у Варшавському гетто доєднався до Єврейської бойової організації (пол. *Żydowska Organizacja Bojowa*). Брав участь у повстанні у Варшавському гетто. Заарештований в 1943 р. Найімовірніше того ж року депортований до табору смерті Аушвіц-Біркенау, де й загинув.

²¹ Person, *Policjanci Wizerunek*, 132.

Натомість самі службовці пояснювали таке ставлення та загальне негативне уявлення про ЄСП іншими причинами: по-перше, необґрунтованими і перебільшеними плітками про фантастичні заробітки Служби (хоча й погоджувались із фактами корупції у своїх лавах)²²; по-друге, психологічним дискомфортом, який відчували інші мешканці гетто, виконуючи вимоги євреїв у формі («як це так: підкорятися єврею»). Натомість свою участь у ЄСП її службовці пояснювали не матеріальними причинами чи прагненням збагатитися за рахунок «своїх», а об'єктивною необхідністю вижити й врятувати власних рідних та близьких.

Однією з популярних стратегій виправдання своєї діяльності, що почасти навіть переходила в спроби героїзувати свою працю, було переконання щодо ЄСП як захисниці єврейської громади від прямого німецького втручання, на тлі якого насилля з боку єврейських поліцейських було «меншим злом».

Підсумовуючи, дослідниця вказує на те, що створення ЄСП, а також виникнення конфлікту між нею та загалом єврейським середовищем гетто чудово вписувалось та навіть певним чином програмувалось нацистською адміністрацією як один із методів упокорення, соціальної дезінтеграції та ефективного керування своїми жертвами. Як приклад, вона наводить цитату з листа Хайнца Ауерсвальда (Heinz Auerswald) (у 1941–1943 рр. — комісара у справах єврейської дільниці) від 24 листопада 1941 р.: «...коли в гетто з'являються конфлікти, єврейське населення спрямовує своє незадоволення в першу чергу проти єврейських управлінців, а не німецької влади»²³.

Обговорення питання моральної (спів)відповідальності членів ЄСП не припинилося з ліквідацією Варшавського гетто, чи, навіть, по завершенню Другої світової війни. К. Персон показує, як воно раз по раз виникало в повоєнній Польщі, а також інших країнах Європи (наприклад, у таборах переміщених осіб в Австрії, Німеччині, Італії). Так, Центральний комітет євреїв у Польщі²⁴ створив спеціальний Громадський суд, метою якого було

²² К. Персон наводить приклади численних рапортів рядових службовців, які скаржаться на бідність та звертаються до керівництва, а також на пряму до представників юденрату про матеріальну допомогу.

²³ Цит. за: Person, *Policjanci Wizerunek*, 154.

²⁴ Центральний комітет євреїв у Польщі (ЦКЄП) (пол. *Centralny Komitet Żydów w Polsce, CKŻP*) — політичне представництво євреїв у Польщі в 1944–1950-х рр. При ЦКЄП діяла Центральна єврейська історична комісія, головним завданням якої було збирання свідчень учасників Голокосту, а також з метою допомоги в переслідуванні нацистських злочинців. У 1947 р. була перетворена на Єврейський історичний інститут ім. Е. Рінгельблюма.

очищення єврейського суспільства від людей, які в той чи інший спосіб співпрацювали з гітлерівською владою під час окупації, а також викриття зрадників єврейського народу, які мають на сумлінні десятки й сотні жертв і видають себе чи бажають видавати себе за порядних людей, або навіть намагаються відігравати якусь роль у нашому громадському житті²⁵.

Більшість справ, які розглядав суд, стосувалися саме функціонерів ЄСП Варшавського гетто. Про винятковість ролі цього суду свідчило й те, що він оцінював дії людей, які вже попередньо були виправдані іншими судами — партійними чи організаційними. Жоден з вироків суду ЦКЕП не стосувався ЄСП як інституції, адже розглядав індивідуальні вчинки та дії конкретних її службовців. К. Персон, проаналізувавши доступні їй матеріали повоєнних процесів, доходить висновку, що найголовнішим питанням, яке намагався з'ясувати суд практично в кожній справі — ступінь примусу й можливостей особи ухилитися від виконання обов'язків з боку колишніх функціонерів ЄСП. В абсолютній більшості випадків підсудні були виправдані (переважно через брак доказів), або ж до них застосовувалось достатньо м'яке покарання²⁶. Головною метою «судів честі», які функціонували у таборах для переміщених осіб, було, передусім, не допустити до керівних посад у новостворених єврейських організаціях осіб, які могли би бути запламованими службою в ЄСП та прямій участі в депортаціях до таборів смерті.

Аналізуючи свідчення колишніх службовців, К. Персон показує, що в жодному з випадків не було прямого визнання своєї вини в діях, спрямованих на безпосередню шкоду жертвам нацистів. Ще в грудні 1942 р. згадуваний Е. Рінгельблум записав: «Кожен поліцейський, з яким розмовляв [...] ніколи не брав участі в акції, був розподілений до тієї чи іншої інституції. У кращому випадку — то саме він рятував людей з Умшлягу²⁷, інші — хапали, він — ніколи»²⁸. Аналогічна ситуація спостерігалася й по завершенню війни.

У подальшому суспільна дискусія про ЄСП перейшла до категорії «групового» та «таємного» досвіду, тобто такого, що може бути

зрозумілим винятково людьми, які пережили ті самі обставини, що й учасники групи²⁹. Натомість, питання відповідальності ЄСП достатньо часто порушувалося в антисемітських колах Польщі як під час окупації, так і в повоєнний час. Наприклад, у березні 1968 р. пропагандистські формули «єврейські колаборанти» й «єврейське гестапо» протиставлялися збірному та героїзованому образу поляків — «народу без Квіслінга»³⁰.

Відповідаючи на питання про можливість і засади моральної оцінки дій ЄСП, К. Персон схиляється до того, що саме «суди честі» та Громадський суд при ЦКЕП знайшли, можливо, універсальний ключ для вирішення цієї проблеми:

Найважливішою річчю є показати все різноманіття постав членів ЄСП та їхніх індивідуальних мотивацій; це стосується рівною мірою як поліцейських у Варшавському гетто, так і в інших гетто. Були вони передусім ефектом німецької політики, що мала на меті деморалізацію ЄСП. Проте також і наслідком воєнної дійсності: брутальності щоденного життя в гетто та зміщення кордонів прийнятної поведінки, вивчення історії поліції це передусім дослідження історії пристосування, прагнення до стабільності³¹.

Загалом же створена німцями ЄСП стала одночасно інструментом і жертвою геноциду.

Дослідження Катажини Персон є надзвичайно важливим для студій Голокосту в Україні. Варто враховувати, що для багатьох інших гетто ЄСП Варшави була своєрідним взірцем для організації аналогічних підрозділів. Саме її функціонери іноді виступали консультантами й навіть керівниками в налагодженні діяльності служб порядку в гетто на території дистрикту «Галичина» та райхскомісаріату «Україна». Вивчення історії ЄСП Варшавського гетто дозволяє краще зрозуміти модель функціонування та водночас побачити регіональні особливості діяльності підрозділів ЄСП на українських теренах. Монографія польської дослідниці пропонує продуктивну модель дослідження дотепер практично незнаного й такого, якого почасти уникають українські дослідники³², аспекту геноциду євреїв на теренах України.

²⁵ Цит. за: Person, *Policjanci Wizerunek*, 231.

²⁶ Наприклад, припинення членства в єврейській громаді терміном на 2 роки (т.зв. справа Шепсла Ротхольця).

²⁷ Умшлягплатц (нім. *Umschlagplatz* — перевантажувальна площа) — залізнична платформа, яка нині не існує та територія поблизу неї біля вул. Ставки (Stawki) у Варшаві. У 1942–1943 рр. — місце, звідки євреїв гетто вивозили до табору смерті Треблінка, а також інших концентраційних таборів генерал-губернаторства.

²⁸ Цит. за: Person, *Policjanci Wizerunek*, 235.

²⁹ У даному випадку К. Персон посилається на тезу К. Браунінга (Christopher Browning).

³⁰ Цит. за: Person, *Policjanci Wizerunek*, 243.

³¹ Person, *Policjanci Wizerunek*, 245–246.

³² Своєрідним винятком є студії Тараса Мартиненка. Див., наприклад: Тарас Мартиненко, «Єврейська Служба Порядку (ЙОД),» дата звернення 12 листопада, 2020, <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/jod/>. Також варто відзначити появу друком мемуарів функціонерів ЄСП. Див., наприклад: Ben Z. Redner, *A Jewish Policeman in Lwów: An Early Account, 1941–1943* (Yad Vashem: The International Institute for Holocaust Research, 2015).

Ця книга важлива не лише з точки поступу історіографії Голокосту, але й для загальної царини студій історії України періоду нацистської окупації. Можна лише сподіватися, що незабаром з'явиться україномовне видання монографії К. Персон, а в українській історіографії Голокосту — нові оригінальні дослідження історії повсякдення гетто, що існували в українських містах.

10.33124/hsuf.2020.12.06

Віталій Пономарьов

ОГЛЯД УКРАЇНОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ МОНОГРАФІЇ АДАМА ДЖОНСА. ГЕНОЦИД: ВСТУП ДО ГЛОБАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. КИЇВ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. 696 с.

Книга Адама Джонса «Геноцид: Вступ до глобальної історії» є розгорнутою передмовою до історії геноциду, а водночас і своєрідною спробою узагальнення сучасних знань про його причини, природу, методи та мотиви виконавців, тож наукова редакторка українського видання Олена Стяжкіна небезпідставно називає це видання «підручником-дослідженням»¹. Дійсно, цей великий за форматом та обсягом том навіть за своєю внутрішньою формою і стилем викладу виглядає і як монографія, і як посібник. В його чотирьох частинах — 16 розділів із загальним оглядом сучасного стану *genocide studies*, аналізом окремих проблем і найвідомішими прикладами геноциду, вставки з колективними та особистими історіями, переліки наукових праць «Для подальшого ознайомлення» з певною темою, примітки та численні коментарі, портрети та сюжетні фотографії, карти, схеми та великий показчик (одночасно предметний, іменний та географічний).

Автор книги цілком логічно розпочинає своє дослідження чималим за обсягом нарисом про діяльність Рафаеля Лемкіна — творця терміна «геноцид» (щоправда, він народився і зростав не «на сході тогочасної Польщі», як вважає Адам Джонс², а на заході Білорусі — у тодішній Гродненській губернії Російської імперії). А. Джонс виводить ранню зацікавленість свого героя причинами масового винищення людей насамперед із вразливості його вдачі. Він показує, як студент Львівського університету, а згодом помічник прокурора у Бережанах Рафаель Лемкін поступово формулював свою концепцію геноциду та яких зусиль коштувало йому зрештою домогтись ухвалення на її основі Генеральною Асамблеєю ООН «Конвенції про злочин геноциду і покарання за нього». При цьому А. Джонс представляє Р. Лемкіна «нормативним підприємцем»³, хоча насправді його розуміння винищення певної людської спільноти за ознакою її ідентичності саме як кримінального злочину перебувало поза тодішніми

¹ Див.: Адам Джонс, *Геноцид: Вступ до глобальної історії* (Київ: Дух і Літера, 2019), II.

² Джонс, *Геноцид*, 34.

³ Джонс, *Геноцид*, 34.